

MARIUSZ KOZERSKI
Wrocław
ORCID: 0000-0001-6619-5531

BAWARSKI SYSTEM PARTYJNY PO 1945 ROKU DROGA DO POLITYCZNEJ DOMINACJI CSU

Wolne Państwo Bawaria (*Freistaat Bayern*) zdecydowanie wyróżnia się na tle innych niemieckich krajów federacji. Zajmując powierzchnię 70 542 km², jest największym z nich oraz drugim pod względem liczby ludności¹. Na różnych płaszczyznach utożsamia się je obecnie z powodzeniem i sukcesem. W niegdyś słabo rozwiniętej przemyśle i kojarzonej głównie z rolnictwem Bawarii udało się bowiem w sposób optymalny wykorzystać jej zasoby i potencjał gospodarczy². W powojennych dziesięcioleciach kraj ten unowocześniono, zachowując jednak jego kulturę i podtrzymując tożsamość regionalną w warunkach postępującej globalizacji. Współczesna Bawaria jest zatem przykładem, że modernizacja gospodarki może iść w parze z przywiązaniem do tradycji i poszanowaniem dawnych zwyczajów. Może także stać się wzorem dla tych państw i regionów, które podążając w kierunku dobrobytu, chcą zachować swą tożsamość i wyjątkowość.

Bawarię cechuje także daleko idąca stabilność partyjno-polityczna. W przeciwieństwie do innych krajów federacji, w których – w perspektywie kilku czy kilkunastu lat – zmieniają się koalicje rządzące, a władza mieni się różnymi barwami partyjnymi, w Wolnym Państwie dominującą siłą polityczną od dziesięcioleci jest Unia Chrześcijańsko-Społeczna w Bawarii (*Christlich-Soziale Union in Bayern, CSU*). Krajem rządu *de facto* nieprzerwanie od 1962 r., tworząc w tym czasie niemal wyłącznie gabinety jednopartyjne.

Równorzędnej walki politycznej z bawarskimi chadekami nie były w stanie nawiązać partie polityczne, które w innych niemieckich krajach odnosiły sukcesy wyborcze. W ciągu ostatnich 58 lat tylko trzy ugrupowania zostały zaproszone przez

¹ Według danych Bawarskiego Krajowego Urzędu Statystycznego (*Bayerisches Landesamt für Statistik*) na dzień 31 grudnia 2018 r. Bawaria liczyła 13 076 721 mieszkańców, z czego ok. 1 727 000 stanowili obcokrajowcy. Najludniejszym niemieckim landem jest niemal 18-milionowa Nadrenia Północna-Westfalia. Zob. (*Bayern Daten* 2019: 6), (*Statistisches Jahrbuch* 2019: 27).

² W 2018 r. PKB *per capita* (na jednego mieszkańca) wyniósł w Bawarii 47946 EUR (średnia dla Niemiec – 40851 EUR). Zob. (*Bruttoinlandsprodukt* 2019). W 2019 r. kraj mógł pochwalić się również najniższą stopą bezrobocia w RFN. W grudniu wyniosła ona 2,8% (średnia dla Niemiec – 4,9%). Zob. (*Arbeitslosenquote* 2020). Z kolei przeciętne wynagrodzenie brutto w grupie osób zatrudnionych na pełen etat w 2018 r. wyniosło w Bawarii 4080 EUR (*Bayern Daten* 2019: 28).

CSU do współrządzenia: w 1962 r. Partia Bawarska (*Bayernpartei, BP*), w 2008 r. Wolna Partia Demokratyczna (*Freie Demokratische Partei, FDP*) oraz w 2018 r. – Wolni Wyborcy (*Freie Wähler, FW*). Nie będzie przesady w stwierdzeniu, że CSU na długie dziesięciolecie zdominowała bawarską scenę polityczną.

System partyjny, w którym pierwszorzędną rolę i uprzywilejowaną pozycję zajęli bawarscy chadecy, ukształtował się w Bawarii w latach 60. XX w. Okres wcześniejszy – począwszy od pierwszych lat powojennych – to czas zaciętej walki o władzę i wpływy, prowadzonej w warunkach silnej polaryzacji politycznej. Celem niniejszego artykułu jest prześledzenie bawarskiej drogi do stabilności politycznej i ukształtowania się systemu partyjnego, w którym wiodącą siłą na długie dziesięciolecie stała się jedna formacja, skutecznie marginalizująca znaczenie innych. Praca ma na celu także przedstawienie innych niż CSU elementów bawarskiego systemu partyjnego – pozostałych ugrupowań parlamentarnych działających w rozpatrywanym okresie.

Punkt ciężkości prowadzonych rozważań pada zwłaszcza na zagadnienia rywalizacji politycznej między partiami oraz ewolucję systemu w kierunku supremacji Unii Chrześcijańsko-Społecznej. Ukierunkowanym w ten sposób dociekaniom towarzyszy pytanie o przyczyny tak istotnego przemodelowania bawarskiego systemu partyjnego. Zajęcie w jego ramach dominującej pozycji przez CSU – jak brzmi teza niniejszej pracy – wynikało w dużym stopniu ze skuteczności zastosowanej przez nią strategii: zaprezentowania się jako regionalne ugrupowanie sprzyjające łączeniu postępu i nowoczesności z tradycją i przywiązaniem do stron ojczyustych.

Wskazana w tytule pracy dolna cezura czasowa pokrywa się z utworzeniem we wrześniu 1945 r. kraju związkowego Bawarii w obrębie amerykańskiej strefy okupacyjnej oraz z początkiem licencjonowania na tym obszarze partii politycznych. Górna cezura nie została wyraźnie określona, ponieważ przejście do fazy dominacji jednej partii było procesem, dokonującym się płynnie i stopniowo. Należy jednak założyć, że rozciągała się na okres między 1962 a 1966 r. W celu ukazania systemu partyjnego Bawarii w szerszej perspektywie, w artykule występują również odniesienia do sytuacji politycznej i gospodarczej w pierwszych latach powojennych.

BAWARIA KRAJEM ZWIĄZKOWYM RFN

Po zakończeniu II wojny światowej Bawaria wraz z Hesją, Wirtembergią-Badenią i Bremą została włączona do amerykańskiej strefy okupacyjnej³. Z jej obszaru wyłączono Palatynat Reński, który stał się częścią nowo powstałego kraju Rheinland-Pfalz. Poza granicami Wolnego Państwa znalazł się początkowo także leżący przy Jeziorze Bodeńskim okręg Lindau. Jego ponowne włączenie do Bawarii na-

³ Bawaria, Hesja i Wirtembergia-Badenia zostały utworzone na mocy Proklamacji nr 2 rządu wojskowego amerykańskiej strefy okupacyjnej z 19 września 1945 r. Brema została przyłączona do strefy na mocy proklamacji tegoż rządu z dnia 23 stycznia 1947 r.

stało jednak już w 1956 r.⁴ Pomimo wprowadzonych zmian terytorialnych należy uznać, że kraj ten w okresie powojennym został utrzymany w jego historycznym kształcie⁵.

Życie polityczne na tym obszarze zaczęło się odradzać już w 1945 r. Pierwszą istotną decyzją było powołanie 26 maja przez amerykańskie władze okupacyjne Fritza Schäffera⁶ na stanowisko pierwszego (tymczasowego) premiera Bawarii. Jego następcą 28 września 1945 r. został socjaldemokrata Wilhelm Hoegner⁷. Pod koniec czerwca 1946 r. odbyły się wybory do Krajowego Zgromadzenia Ustawodawczego (*Verfassungsgebende Landesversammlung*), które 26 października przyjęło opracowany przez ponadpartyjną komisję przygotowawczą (*Vorbereitender Verfassungsausschuss*) projekt konstytucji. W referendum ludowym, przeprowadzonym jednocześnie z wyborami do Bawarskiego *Landtagu* 1 grudnia 1946 r., opowiedziało się za nią 70,6% głosujących. Weszła w życie tydzień później – 8 grudnia 1946 r. (März 2000: 40).

Bawaria uznaje się za ostoję federalizmu w Niemczech (*Hort des Föderalismus in Deutschland*). W tym kontekście warto zwrócić uwagę na treść art. 178 wspomnianej konstytucji. Wynika z niego, że kraj przystąpi do przyszłego państwa niemieckiego, jednak nie bezwarunkowo. Powinno ono bowiem „opierać się na dobrowolnym połączeniu poszczególnych państw niemieckich, których odrębność prawnopañstwowa powinna być zabezpieczona” (*Verfassung des Freistaates* 2001: 89). Punkt ten budził zastrzeżenia amerykańskich władz okupacyjnych, w uznaniu których wyrażał sepa-

⁴ Okręg Lindau włączono wówczas do strefy francuskiej. To strategiczne posunięcie umożliwiło stworzenie korytarza łączącego tereny okupowane przez Francję w Niemczech i Austrii. Obszar ten posiadał jednak specjalny status. Był uznawany za *quasi*-kraj związkowy, na czele którego stał szef lokalnej administracji (*Kreispräsident*). Ponowne włączenie okręgu Lindau do Bawarii nastąpiło po zniesieniu Statutu Okupacyjnego gwarantującego od września 1949 r. zachodnim mocarstwom kontrolę m.in. nad polityką wewnętrzną i zagraniczną RFN. Zob. (Kock 2000: 384).

⁵ Początki bawarskiej państwowości sięgają VI w. W średniowieczu Bawaria była księstwem rządzonej najpierw przez dynastię Welfów (1070-1180), a następnie przez Wittelsbachów (1180-1918). W 1806 r. została podniesiona do rangi królestwa, którym pozostała do 1918 r. Po zniesieniu monarchii, proklamowaniu Wolnego Państwa, niepokojach rewolucyjnych lat 1918-1919 i ogłoszeniu kraju Republiką Rad (6 kwietnia – 3 maja 1919 r.) Bawaria weszła w skład demokratycznej i federalnej Republiki Weimarskiej (1919-1933). W latach 1933-1945 utraciła swoją podmiotowość, stając się częścią Trzeciej Rzeszy – wewnątrznie jednolitego państwa o ustroju totalitarnym.

⁶ Fritz Schäffer (1888-1967) był ostatnim przewodniczącym zdelegalizowanej w 1933 r. Bawarskiej Partii Ludowej (*Bayerische Volkspartei, BVP*). Został odwołany ze stanowiska premiera Bawarii przez amerykańskie władze okupacyjne zaledwie po czterech miesiącach – ze względu na znikome postępy w procesie denazyfikacji. W kolejnych latach rozwijał karierę polityczną na poziomie federalnym. W rządach kanclerza Konrada Adenauera pełnił funkcję ministra finansów (1949-1957) oraz ministra sprawiedliwości (1957-1961).

⁷ Wilhelm Hoegner (1887-1980) był premierem Wolnego Państwa Bawarii dwukrotnie: w latach 1945-1946 oraz 1954-1957. Był jedynym szefem bawarskiego rządu po 1945 r., który nie reprezentował CSU. Po nieudanych dla jego partii wyborach do Krajowego Zgromadzenia Konstytucyjnego z 30 czerwca 1946 r. (28,8% dla SPD przy 58,3% dla CSU) Hoegner podał się do dymisji, jednak nie została ona przyjęta przez amerykańskie władze okupacyjne. Zob. (Buchta 2009: 5-6), (Behr 1969: 269).

ratyzm bawarski – zjawisko niepożądane w procesie scalania Niemiec w ich nowym państwowym kształcie (Hübler 2002: 31).

Ze zobowiązania konstytucyjnego zawartego w art. 178 Bawarczycy starali się konsekwentnie wywiązywać. Postawa ta została zmanifestowana w toku dyskusji nad projektem Ustawy Zasadniczej dla Republiki Federalnej Niemiec – UZ (*Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, GG*). Przedstawiciele Wolnego Państwa domagali się najpierw przyjęcia w projekcie konstytucji punktu, w myśl którego RFN miała zostać ustanowiona przez kraje, a nie – jak ostatecznie przyjęto – przez „naród niemiecki w krajach” (Krasuski 1998: 524). W kolejnym kroku Bawarski *Landtag*, jako jedyny spośród zachodnioniemieckich parlamentów krajowych, 20 maja 1949 r. odrzucił Ustawę Zasadniczą. Stało się to po burzliwej, trwającej ponad 14 godzin i zakończonej w godzinach nocnych debacie parlamentarnej. Ze 174 deputowanych, którzy w uczestniczyli w głosowaniu, 101 opowiedziało się za odrzuceniem UZ. Wśród nich najliczniejszą grupę stanowili przedstawiciele rządzącej CSU, którzy wyrażając swój sprzeciw zastosowali się do zaleceń sceptycznego wobec Ustawy Zasadniczej rządu w Monachium. W krajowym parlamencie projekt wsparło jedynie 63 posłów, głównie z SPD i FDP. Poparcie bawarskich socjaldemokratów należy uznać jednak za warunkowe, ponieważ w dyskusjach poprzedzających głosowanie nie ukrywali, że rząd federalny uzyskać może zbyt duży zakres kompetencji (Kock 2009: 6-7).

Decyzję o odrzuceniu Ustawy Zasadniczej większość parlamentarna także argumentowała (jednak bardziej stanowczo i kategorycznie) uznaniem ustroju projektowanej RFN za zbyt centralistyczny (Krasuski 1998: 524). Wskazywano, że jej wprowadzenie będzie skutkowało znaczącym ograniczeniem samodzielności Bawarii. Premier Hans Ehard podczas debaty parlamentarnej 19/20 maja 1949 r. krytykował przyznanie *Bundesratowi* nieznaczących kompetencji oraz ograniczenie władzy krajów, m.in. w dziedzinach kultury i administracji (*Stellungnahme des Ministerpräsidenten* 2002: 365). Inny mówca, Joseph Baumgartner z Partii Bawarskiej (*Bayernpartei, BP*)⁸, mówił wprost o niezgodności Ustawy Zasadniczej z bawarską konstytucją, a także o poddaniu krajowej gospodarki wpływom centralizmu (*Stellungnahme der Bayernpartei* 2002: 394-397). Przewodniczący BP przekonywał jednocześnie, że alternatywą dla federacji (zachodnio-) niemieckiej może być konfederacja składająca się z niezależnych wolnych państw (Kock 2009: 7-8).

⁸ *Bayernpartei* została założona 28 października 1946 r. w Monachium. Partia skupiła wokół siebie polityków o poglądach konserwatywnych, monarchistycznych oraz separatystów bawarskich. Jej przedstawiciele zasiadali w Bawarskim *Landtagu* w latach 1950-1966 oraz w *Bundestagu* w latach 1949-1953. *BP* początkowo propagowała ideę utworzenia niezależnego państwa bawarskiego. Po 1949 r. stała się rzeczniczką wzmocnienia federalizmu i zasady subsydiarności w Niemczech. W programie partii w dalszym ciągu znajdują się jednak hasła separatystyczne. *Bayernpartei* opowiada się bowiem za zorganizowaniem referendum w sprawie wystąpienia Bawarii z RFN. Inne punkty programowe to m.in. wyjście Niemiec ze strefy euro oraz wzmocnienie demokracji bezpośredniej poprzez zarządzanie referendum w ważnych sprawach państwowych. Zob. szerzej (Schoofs 2017).

Ostatecznie okazało się jednak, że głośne „nie” wobec Ustawy Zasadniczej znaczyło mniej niż ciche „tak” dla obecności Bawarii w strukturach Republiki Federalnej Niemiec. Tą przewrotną logiką (*Nein zum Grundgesetz, ja zu Deutschland*) posłużył się premier H. Ehard, który przyjął, że rząd w Monachium uzna bez ograniczeń przynależność Bawarii do niemieckiego państwa federalnego, o ile konstytucja dla RFN zostanie ratyfikowana przez wymaganą większość głosów krajów związkowych. Stanowisko rządu bawarskiego zostało poparte przez deputowanych CSU w drugim (*de facto* ważniejszym i decydującym) głosowaniu, które odbyło się bezpośrednio po odrzuceniu przez nich UZ⁹. Tym samym uznano, że zachodniemiecka konstytucja obowiązywać będzie także w Bawarii, jeśli zostałaby ratyfikowana przez dwie trzecie *Landtagów*. Warto zauważyć, że na dzień 20 maja 1949 r. warunek ten został już spełniony, ponieważ inne kraje Ustawę Zasadniczą zdążyły już przyjąć (*70 Jahre Grundgesetz* 2019).

Głosowania z maja 1949 r. dotyczące UZ, które określić można jako wewnętrznie sprzeczne, uznaje się za narodziny „bawarskiego dualizmu” jako narzędzia, którym CSU posługuje się do dziś w polityce federalnej. Zasada ta, która stała się niemal wizytówką bawarskiej polityki w okresie powojennym, oznacza w skrócie wyrażanie początkowo głośnego sprzeciwu i stawianie oporu wobec proponowanych rozwiązań, a następnie zgodę na nie lub przynajmniej częściową ich aprobatę (*Die CSU und das Grundgesetz* 2009).

SYTUACJA GOSPODARCZA

Na decyzji o przystąpieniu Wolnego Państwa do RFN z dniem 23 maja 1949 r. mogły zaważyć względy czysto praktyczne. Bawaria liczyła bowiem na środki finansowe z budżetu Federacji, których szeroki strumień umożliwiłby odbudowę kraju ze zniszczeń wojennych oraz zmniejszyłby jego dystans w stosunku do innych, bardziej rozwiniętych części Niemiec.

W istocie, Bawarii jeszcze do końca lat 50. XX w. nie zaliczano do grona bogatych, szybko rozwijających się i zasobnych regionów. Główną gałęzią gospodarki było rolnictwo. Produkcja przemysłowa na szerszą skalę rozwinęła się zaledwie w kilku większych ośrodkach miejskich: w Monachium, Augsburgu, Norymberdze, Fürth, Erlangen, Schweinfurcie czy Ludwigshafen. Przed i w czasie II wojny światowej nastąpił na jej obszarze rozwój przemysłu zbrojeniowego, co z nie zmieniało faktu, że duże miasta stanowiły zaledwie wysepki na rolniczej mapie bawarskiej gospodarki (Koch 1994: 93). Postęp procesu industrializacji zahamowały potem problemy społeczno-gospodarcze, które wystąpiły po 1945 r. Należały do nich, poza zniszczeniami wojennymi: gwałtowny napływ ludności niemieckiej z obszarów utraconych

⁹ W głosowaniu tym za uznaniem mocy wiążącej Ustawy Zasadniczej pod warunkiem przyjęcia jej przez co najmniej dwie trzecie parlamentów krajowych opowiedziało się 97 deputowanych, a 70 (głównie z SPD) wstrzymało się od głosu. Por. (Behr 1969: 71).

przez Rzeszę¹⁰, wysokie bezrobocie¹¹, niedobór mieszkań, utrudnienia w transporcie, trudności w pozyskiwaniu surowców i energii elektrycznej oraz ograniczenia w handlu związane z okupacją. Bawaria stała się regionem peryferyjnym – zarówno w skali podzielonych Niemiec, jak i świata zachodniej Europy.

Poważnym problemem w pierwszych latach powojennych był także powszechny niedostatek i niedożywienie mieszkańców. Szczególnie trudna sytuacja wystąpiła po przyjęciu przez Bawarię wypędzonych. Oblicza się, że wskutek zwiększenia liczby potrzebujących racje żywnościowe mieszkańców Monachium w październiku 1946 r. wynosiły tylko ok. 900 kalorii dziennie¹².

To niezwykle trudne położenie pogarszały odgórne zobowiązania nałożone przez władze okupacyjne. Bawarii nakazano przekazywać znaczną część swojej produkcji rolnej innym krajom w zachodnich strefach. Rząd w Monachium sprzeciwiał się tym rozwiązaniom, wskazując na problemy żywnościowe, z którymi borykały się bawarskie miasta. Opór ten okazywał się niekiedy na tyle skuteczny, że administracja Zjednoczonego Obszaru Gospodarczego (wcześniej Bizonii) z siedzibą we Frankfurcie nad Menem – zazwyczaj po długich negocjacjach – godziła się ostatecznie na odstąpienie od niekorzystnych dla Bawarczyków decyzji.

Z dzisiejszej perspektywy należy jednak uznać, że rolniczy charakter kraju oraz jego słabe uprzemysłowienie jeszcze w pierwszych latach powojennych było jego atutem i okolicznością sprzyjającą rozwojowi konkurencyjnej gospodarki. Sytuacja niedoboru i niewykorzystania potencjału tworzyła bowiem przestrzeń dla nowych i postępowych rozwiązań. Za takie uznano inwestycje w tak przyszłościowe branże jak przemysł elektryczny, chemiczny, samochodowy czy lotniczy. Bawaria stała się również nową lokalizacją dla central znanych i dysponujących dużym kapitałem firm, które przeniosły się z niestabilnej ekonomicznie i politycznie radzieckiej strefy okupacyjnej (np. *Siemens* z nową główną siedzibą w Monachium) (Gelberg 2003a: 811). Symbolami bawarskiego sukcesu gospodarczego – widocznego już na początku lat 60.

¹⁰ Według danych Federalnego Urzędu Statystycznego Bawaria do 1950 r. przyjęła 1 937 300 niemieckich wypędzonych (*Statistisches Taschenbuch* 1953: 4). Warto jednak zwrócić uwagę, że pozbawieni stron ojczystych nie byli grupą jednolitą. Tworzyły ją nie tylko ofiary wypędzeń, a więc działań nielegalnych, związanych z użyciem przemocy (bądź groźbą jej użycia) oraz całkowitym lub częściowym pozbawieniem majątku. Należeli do niej także Niemcy, którzy zostali objęci zorganizowanymi akcjami przesiedleńczymi, uciekinierzy (opuszczający swoje miejsce zamieszkania głównie w obawie przed nadciągającą Armią Czerwoną) oraz ewakuowani, a więc osoby, które udały się w bardziej bezpieczne rejony Trzeciej Rzeszy na rozkaz niemieckich władz. W celu ujednoczenia terminologii w odniesieniu do wszystkich wymienionych grup ludności niemieckiej stosowane jest w niniejszej pracy pojęcie „wypędzenie”.

¹¹ W 1950 r. stopa bezrobocia w Bawarii wynosiła 10,6%. Liczbę bezrobotnych oszacowano na 298 000. Dla porównania w RFN (nie licząc Saary i Berlina Zachodniego) bez pracy pozostawało 1 271 800 osób w wieku produkcyjnym, a stopa bezrobocia wynosiła 8,2% (Maier 2011).

¹² Ciężarem zaopatrzenia mieszkańców miast obarczeni zostali głównie bawarscy rolnicy. To do nich w 1948 r. – wobec ciągle utrzymującego się deficytu produktów żywnościowych – premier Hans Ehard zwrócił się z apelem o utrzymywanie (a w niektórych częściach kraju zwiększanie) dostaw mleka – nawet kosztem zredukowania własnych potrzeb konsumpcyjnych (Miller 1986: 105).

XX w. – były także nowoczesne elektrownie jądrowe oraz usprawniona sieć energetyczna i komunikacyjna. Do modernizacji kraju przyczyniło się nie tylko finansowe wsparcie władz federalnych i rządu bawarskiego, lecz także wysiłek społeczeństwa, w tym zwłaszcza wypędzonych. W Wolnym Państwie docenia się i chętnie podkreśla, że pozbawieni stron ojczyźtych w dużym stopniu przyczynili się do jego odbudowy po 1945 r. Oni sami zaś – z wdzięczności za ich przyjęcie i stworzenie im warunków rozwoju – nazwali swój region Nową Bawarią (Janicka 2009: 39).

W pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej sytuacja ekonomiczna zrujnowanego kraju była jednak bezspornie niezwykle trudna. W tych niesprzyjających warunkach zapaści gospodarczej swoją działalność rozpoczynały lub wznowiały bawarskie partie polityczne.

PARTIE BAWARSKIEJ LEWICY I LIBERAŁOWIE W NOWYM SYSTEMIE PARTYJNYM

Działania zmierzające do przywrócenia życia politycznego na obszarze Bawarii zostały podjęte już jesienią 1945 r. Odradzającą się scenę polityczną zaczęły wypełniać zarówno ugrupowania o nowym profilu, jak również te, które swą nazwą, programem i ideologią nawiązywały do tradycji formacji istniejących przed 1933 r. Proces ten zapoczątkowały amerykańskie władze okupacyjne, dla których możliwość działania demokratycznych partii było istotnym krokiem w kierunku przyjęcia nowej konstytucji Bawarii. Zgodnie z zamysłem amerykańskiego zarządu wojskowego nowe ugrupowania miały być tworzone oddolnie. W związku z tym pozwolenia na działalność polityczną udzielano początkowo partiom i organizacjom o zasięgu regionalnym. Wnioski w sprawie przyznania licencji na działalność partyjną miały być podpisane przez co najmniej 25 osób. Musiały one wykazać, że zostały pozytywnie zweryfikowane w postępowaniu denazyfikacyjnym lub złożone wypełnione, służące do jej przeprowadzenia specjalny formularz personalny. Wymagano również, aby do wniosku załączony został program partyjny oraz przedstawione informacje o celu organizacji i jej finansowaniu (Kock 2000: 395-396).

Pierwszej licencji na prowadzenie działalności politycznej w Bawarii amerykańskie władze okupacyjne udzieliły 1 listopada 1945 r. Komunistycznej Partii Niemiec (*Kommunistische Partei Deutschlands, KPD*). Scalenie tego środowiska politycznego było zadaniem niezwykle trudnym. Z wielu represjonowanych przez reżim Trzeciej Rzeszy bawarskich komunistów – nierzadko osadzanych w więzieniach i obozach koncentracyjnych – końca wojny dożyła zaledwie garstka. Drugą grupę aspirującą do przejęcia władzy w strukturach bawarskiej *KPD* stanowili działacze emigracyjni, którzy przybyli do kraju po latach spędzonych w Szwajcarii. Znaczna ich część nawet nie pochodziła z Bawarii, a działalność polityczną na obszarze Wolnego Państwa podjęła na polecenie Komitetu Centralnego *KPD* w Berlinie. Funkcję pierwszego przewodniczącego bawarskich struktur *KPD* powierzono ostatecznie przedstawicielowi pierwszej grupy – Georgowi Fischerowi. Inne kluczowe stanowiska partyjne przypadły przedstawicielom środowiska emigracyjnego (Gelberg 2003b: 779).

W Bawarii do wyborów krajowych w 1970 r. obowiązywała specyficzna ordynacja wyborcza, dająca mandaty partiom, które zdobędą 10% głosów w co najmniej jednym z siedmiu okręgów. Pięcioprocentowa, odnosząca się do całego kraju klauzula, została wprowadzona w 1974 r. Wysoko postawiony próg wyborczy był jednym z głównych czynników, który uniemożliwił komunistom odegranie większej roli na płaszczyźnie rywalizacji parlamentarnej Wolnego Państwa.

W wyborach do Krajowego Zgromadzenia Ustawodawczego z 30 czerwca 1946 r. partia otrzymała 5,3% głosów poparcia, które przełożyły się na dziewięć miejsc w Izbie. Podczas pierwszych wyborów do Bawarskiego *Landtagu* z 1 grudnia 1946 r. komuniści uzyskali wprawdzie lepszy rezultat (6,1%), jednak ze względu na obowiązującą już 10-procentową klauzulę nie wprowadzili swojej reprezentacji do krajowego parlamentu. Dwa późniejsze starty, w 1950 i 1954 r., także zakończyły się fiaskiem – *KPD* zanotowała w nich wyniki na poziomie ok. 2% (odpowiednio 1,9% i 2,1%). Za największe osiągnięcie partii należy uznać udział w koalicji rządowej u boku *SPD* i *CSU* w okresie od 28 września 1945 r. do 16 grudnia 1946 r. W gabinecie socjaldemokraty W. Hoegnera komuniści uzyskali jednakże tylko jedną tekę ministerialną (Tamże: 780-781).

KPD zakończyła swoją działalność polityczną w RFN w 1956 r. Rozwiązanie partii zarządził Federalny Trybunał Konstytucyjny, który uznał wyznawaną przez partię ideologię marksistowsko-leninowską i wynikające z niej cele ugrupowania za sprzeczne z Ustawą Zasadniczą oraz z wolnościowo-demokratycznym porządkiem RFN (Moroska 2011: 164).

Miejsce na lewej stronie bawarskiej sceny politycznej zajęła także *SPD*. Niezbędną do prowadzenia działalności w Bawarii licencję partia uzyskała w tym samym dniu co *CSU* – 8 stycznia 1946 r. W powojenną odbudowę ugrupowania na obszarze Wolnego Państwa zaangażowali się – podobnie jak w przypadku *KPD* – dawni działacze związani antyhitlerowskim ruchem oporu oraz przedstawiciele środowisk emigracyjnych. Szukaniu wśród nich porozumienia i jedności nie służył z pewnością wybór Wilhelma Hoegnera na pierwszego przewodniczącego bawarskiej *SPD*. Wielu członków partii nie utożsamiało się bowiem z preferowanym przez niego kursem na bawarską niezależność. Jego najostrzejszym krytykiem wewnątrz partii był Kurt Schumacher¹³, który stanowczo odrzucał forsowaną przez Hoegnera koncepcję utworzenia odrębnej organizacji partyjnej *SPD* w Bawarii (Kock 2000: 396).

Wyniki wyborów do Krajowego Zgromadzenia Ustawodawczego z 30 czerwca 1946 r. oraz do Bawarskiego *Landtagu* z 1 grudnia 1946 r. wskazywały, że partia socjaldemokratyczna dysponowała w tym czasie sporym zaufaniem społecznym i mo-

¹³ Kurt Schumacher (1895-1952) był członkiem Socjaldemokratycznej Partii Niemiec od 1918 r. W latach 1930-1933 był deputowanym do Parlamentu Rzeszy z ramienia *SPD*. Prześladowany i represjonowany przez reżim Trzeciej Rzeszy: w latach 1933-1943 więziony, a następnie osadzony w obozach koncentracyjnych, najdłużej w Dachau. Po zakończeniu wojny został pełnomocnikiem *SPD* w zachodnich strefach okupacyjnych. W maju 1946 r. został wybrany na przewodniczącego partii socjaldemokratycznej. Zob. (*Niemcy współczesne* 1999: 597-598).

gła przejąć rolę znaczącej siły politycznej w powojennej Bawarii. Rezultaty socjaldemokratów – odpowiednio 28,8% i 28,6% głosów poparcia – stanowiły niewątpliwie cenny kapitał w rywalizacji i nadchodzącej walce o władzę z chadekami. Z dzisiejszej perspektywy należy uznać, że możliwości i potencjał bawarskiej *SPD* nie zostały w pełni wykorzystane. W wyborach do Bawarskiego *Landtagu* partia wygrała tylko raz – w 1950 r. uzyskując wynik 28% tylko nieznacznie (o 0,6% p.p.) pokonała *CSU*. Najwyższe poparcie socjaldemokrati zanotowali w wyborach krajowych w 1966 r. (35,8%), najniższe zaś w 2018 r. (9,7%). W okresie od 1945 do 1957 r. *SPD* kilkukrotnie uczestniczyła w koalicjach rządowych. Jedynym socjaldemokratycznym premierem Bawarii był wspomniany Wilhelm Hoegner, który stał na czele dwóch gabinetów: w latach 1945-1946 i 1954-1957 (Schröder 2018).

Miejsce na bawarskiej scenie politycznej zajęła także Wolna Partia Demokratyczna (*Freie Demokratische Partei – FDP*). Jej organizacja krajowa powstała 30 maja 1946 r. w Norymberdze. Pierwszym przewodniczącym został Thomas Dehler – w latach 1949-1953 federalny minister sprawiedliwości. Na przełomie roku 1950/1951 partia liczyła 6950 członków (Gelberg 2003c: 786). Była od początku ugrupowaniem zgłaszającym aspiracje do udziału we władzy, jednak ze względu na ograniczone poparcie przeważnie musiała pełnić rolę parlamentarnej opozycji. Wyjątkiem był okres 1954-1962, w którym liberałowie występowali jako partner koalicyjny w kolejnych rządach krajowych: w drugim gabinecie sformowanym przez Wilhelma Hoegnera, w dwóch gabinetach Hannsa Seidela oraz w jednym Hansa Eharda. Najwyższe poparcie w wyborach do Bawarskiego *Landtagu* (8%) *FDP* uzyskała we wrześniu 2008 r. Z drugiej strony na przestrzeni lat 1946-2018 aż siedmiokrotnie notowała wynik poniżej 5%. Największym fiaskiem dla partii zakończyły się wybory krajowe w 1998 r., w których na liberałów oddano zaledwie 1,7% ważnych głosów (Kießling 2008: 142).

Organizacja krajowa partii Zielonych (*Die Grünen*) powstała w Bawarii 7 października 1979 r. Poparcie udzielane ugrupowaniu w wyborach do Bawarskiego *Landtagu* w latach 1982-2013 wahało się w granicach 4,6-9,4%. Przeciętne (na tle innych krajów) wyniki wyborcze Zielonych można tłumaczyć faktem, że głosy zorientowanych na ochronę środowiska wyborców odbierała im *CSU*, również określająca się mianem partii ekologicznej. Przełomem okazały się wybory krajowe w 2018 r., w których Zieloni uzyskali rezultat 17,6%. Zwiększenie poparcia dla *Die Grünen* należy wiązać ze zwiększającą się świadomością ekologiczną Bawarczyków, spadkiem popularności *SPD* oraz rosnącym sceptycyzmem wobec partii rządzącej (Frymark 2018).

POSTĘPUJĄCA DOMINACJA POLITYCZNA *CSU*

W okresie powojennym, a w szczególności od 1962 r., krajowa scena polityczna została zdominowana przez Unię Chrześcijańsko-Społeczną w Bawarii (*Christlich-Soziale Union in Bayern – CSU*). W odróżnieniu od ogólnoniemieckiej *SPD*, jest ona partią regionalną, ograniczoną terytorialnie i strukturalnie jedynie do Wolnego

Państwa. Oznacza to m.in., że *CSU* nie tworzy związków w innych częściach Niemiec, a jej przedstawiciele nie kandydują w wyborach w pozostałych krajach. Przyjęte zasady wynikają w dużej mierze ze swobodnego sojuszu, który *CSU* zawarła z Unią Chrześcijańsko-Demokratyczną (*Christlich-Demokratische Union – CDU*). W myśl tego porozumienia oba ugrupowania chadeckie stworzyły w 1950 r. jedną frakcję parlamentarną w *Bundestagu* oraz założyły, że nie będą konkurować ze sobą na płaszczyźnie wyborczej. *CDU* wyłączyła się zatem z rywalizacji politycznej na obszarze Bawarii, zaś *CSU* z konkurowania o głosy wyborców z pozostałych krajach (Antoszewski, Herbut 1999: 311).

Dla bawarskich chadeków układ ten jest niezwykle korzystny. Oddzielając się „murem” od partii Adenauera, Kohla i Merkel w sprawach krajowych (lecz zachowując jej przychylność i współpracując z nią na poziomie federacji) mogli skutecznie zabiegać o głosy konserwatywnych wyborców w Bawarii. *CSU* mobilizowała swój elektorat także innymi hasłami: odbudowy państwa na gruncie chrześcijańskich wartości, orientacji na tradycje bawarskiego politycznego katolicyzmu, antysocjalizmu, federalizmu czy ochrony rodziny (*Niemcy współczesne* 1999: 733).

Wyniki *CSU* w wyborach krajowych są najbardziej wymownym świadectwem dominacji tej partii na bawarskiej scenie politycznej. W okresie od 1946 do 2018 r. poparcie dla chadeków wahało się w przedziale od 27,4% (w 1950 r.) do 62,1% (w 1974 r.). W tym samym czasie partia aż dziesięciokrotnie uzyskiwała wynik powyżej 50%. Zwycięstwa w kolejnych wyborach do *Landtagu* był tak znaczące, że umożliwiały tworzenie gabinetów jednopartyjnych. *CSU* rządziła samodzielnie w latach 1966–2008 oraz od 2013 do 2018 r.¹⁴ Od 1957 r. premierami Bawarii byli wyłącznie politycy tej partii, m. in. Hanns Seidel, Franz Josef Strauß, Edmund Stoiber czy Horst Seehofer.

Partia ta odnosi jednak także sukcesy na płaszczyźnie federalnej. Regularnie wprowadza swoich przedstawicieli do *Bundestagu*, choć o głosy w wyborach parlamentarnych może zabiegać jedynie w swoim kraju. Średnie poparcie wyborcze udzielone bawarskim chadekom w latach 1949–2013 wynosiło (w skali całych Niemiec) 8,67%. Z kolei na najwyższym poziomie (ponad 10-procentowym) utrzymywało się ono w latach 1972–1983 (Antoszewski, Herbut 1999: 311). Warto podkreślić, że wyniki te *CSU* uzyskiwała w okresie sprawowania władzy przez koalicję *SPD/FDP*. Oznacza to, że jako partia opozycyjna potrafiła mobilizować swoich wyborców – zwłaszcza tych niezadowolonych i rozczarowanych polityką rządu federalnego (Kießling 2004: 80).

¹⁴ Pierwszy gabinet premiera Alfonsa Goppela (11 grudnia 1962 – 5 grudnia 1966) miał charakter koalicyjny. Należy jednak zaznaczyć, że *CSU* w wyniku w wyborów z 25 listopada 1962 r. uzyskała w Bawarskim *Landtagu* większość absolutną (108 mandatów na 204). Premier Goppel mógł zatem utworzyć rząd jednopartyjny. Zdecydował się jednak na koalicję rządową z Partią Bawarską. Jedynym członkiem rządu z ramienia tego ugrupowania był sekretarz stanu w krajowym ministerstwie spraw wewnętrznych Robert Wehgartner. Koalicja w praktyce przestała istnieć wraz z jego przejściem do *CSU* w dniu 20 lipca 1966 r.

Rezultaty *CSU* dodawane są każdorazowo do wyniku *CDU* i zapisywane łącznie jako wynik chrześcijańskich demokratów w elekcjach do *Bundestagu*. W takim układzie korzyści są obustronne. Zdobyte wyborcze *CSU*, uzupełniając dorobek *CDU*, niejednokrotnie przechylały szalę zwycięstwa (nad *SPD*) na stronę formacji chadeckiej, w konsekwencji umożliwiając jej przejęcie bądź utrzymanie władzy w państwie. W ten sposób także bawarscy chadecy, wykorzystując siłę polityczną *CDU* i wspierając się jej wynikiem wyborczym, mogli nie tylko wprowadzać swoją reprezentację do *Bundestagu*, ale także zagwarantować miejsce dla swoich ministrów w kolejnych rządach federalnych.

Unia Chrześcijańsko-Społeczna jako współkoalicjant uczestniczyła we wszystkich gabinetach formowanych przez chadeckich kanclerzy: Konrada Adenauer, Ludwika Erharda, Kurta Georga Kiesingera, Helmuta Kohla i Angelę Merkel. W układach tych partnerem *CSU* obok *CDU* byli liberałowie z *FDP* lub socjaldemokraci (w latach 1949-1953 także Partia Niemiecka – *Deutsche Partei, DP*). W rezultacie „staż” rządowy ugrupowania z Bawarii jest imponująco długi, bowiem w latach 1949-2019 współrządziła RFN łącznie przez 50 lat. Warto również nadmienić, że dwukrotnie oficjalnymi kandydatami chadeków na stanowisko kanclerza byli przedstawiciele *CSU*: Franz Josef Strauß przed wyborami do *Bundestagu* w 1980 r. i Edmund Stoiber w 2002 r. Żaden z nich jednak nie został szefem rządu Republiki Federalnej Niemiec.

Siła polityczna *CSU* w Bawarii wynikała także ze stosowanej przez nią strategii marginalizowania wpływów partii skrajnej prawicy – głównie Narodowo Demokratycznej Partii Niemiec (*Nationaldemokratische Partei Deutschlands, NPD*) oraz Republikanów. Polityka nietolerowania przez *CSU* środowisk bardziej prawicowych od niej samej nie okazała się skuteczna w ostatnich wyborach do Bawarskiego *Landtagu* (2018 r.). Część głosów wyborczych odebrała jej bowiem nowa, istniejąca od 2013 r., konserwatywna, narodowa, populistyczna i eurosceptyczna partia Alternatywa dla Niemiec (*Alternative für Deutschland, AfD*). *CSU* uzyskała wówczas jeden z najgorszych wyników w historii jej wyborczych startów w Bawarii – 37,2% głosów poparcia wobec 10,2% dla *AfD* (Bukow 2018).

MNIEJSZE PARTIE

Na gruncie bawarskim *CSU* stosowała nie tylko politykę neutralizowania partyjnej konkurencji, ale także strategię włączania jej do swych struktur i przejmowania jej elektoratu. Początkowo jednak to działalność mniejszych, powstałych po 1945 r. ugrupowań i grup interesu, przyczyniała się do osłabienia pozycji chadeków na rodzimej scenie politycznej.

Jednym z nich była wspomniana wyżej Partia Bawarska, która zyskiwała poparcie społeczne dzięki głoszeniu haseł separatystycznych, skrajnie federalistycznych i konserwatywnych, stojąc nierzadko w opozycji względem prezentującej bardziej wyważone poglądy *CSU*. Popularność *Bayernpartei* przekładała się na osiągnięte przez nią w początkowym okresie działalności względnie wysokie wyniki w wyborach do

Bawarskiego *Landtagu*: 17,9% głosów poparcia w 1950 r., 13,2% w 1954 r. i 8,1% w roku 1958. Sukcesy wyborcze *BP* oznaczały straty ponoszone przede wszystkim przez *CSU*. Zależność ta ujawniła się z całą mocą zwłaszcza w 1950 r., gdy w wyborach krajowych bawarscy chadecy uzyskali wynik 27% oraz w 1954 r., gdy wyłączeni zostali z koalicji rządowej kilku partii pod przewodnictwem *SPD* (Schlemmer 2018: 31).

W układzie, który rządził Bawarią w latach 1954-1957 (tzw. Koalicja Czwórki – *Die Vierer-Koalition*) poza Partią Bawarską i liberałami z *FDP* znalazło się również ugrupowanie o nazwie Blok Wszechniemiecki/Związek Wypędzonych ze Stron Ojczystych i Pozbawionych Praw (*Gesamtdeutscher Block/Bund der Heimatvertriebenen und Entrechteten – GB/BHE*). Nie był on partią regionalną, działającą jedynie w Bawarii, lecz obecną także w innych zachodnioniemieckich krajach i na poziomie federalnym. Ugrupowanie to zostało utworzone 8 stycznia 1950 r. w Kilonii, początkowo jako *BHE*. Człon „Blok Wszechniemiecki” (*GB*) został dodany do nazwy istniejącej partii we wrześniu 1952 r. Jej głównym celem było reprezentowanie na płaszczyźnie politycznej interesów ok. 12 mln wypędzonych oraz włączenie ich do sfery życia gospodarczego zachodnioniemieckich krajów. Za największe osiągnięcie *GB/BHE* należy uznać wprowadzenie 27 deputowanych do *Bundestagu* II kadencji (1953-1957). W dalszych latach ugrupowanie traciło jednak na znaczeniu. W wyborach w 1957 r. uzyskało jedynie 4,6% głosów poparcia i nie weszło do parlamentu. W 1960 r. zdecydowano o połączeniu *GB/BHE* z Partią Niemiecką. Utworzona w ten sposób Partia Wszechniemiecka (*Gesamtdeutsche Partei – GDP*) została jednak rozwiązana pod koniec lat 60. XX w. (Oberreuter, Kranenpohl, Olzog i in., 2000: 223).

W wyborach do Bawarskiego *Landtagu* *BHE* (*GB/BHE*) trzykrotnie wprowadzała swoją reprezentację do krajowego parlamentu: w 1950 r. (12,3%), w 1954 r. (10,2%) oraz w 1958 r. (8,6%). Poza udziałem w *Koalicji Czwórki* partia do 1962 r. współtworzyła także kolejne trzy gabinety rządowe: dwa premiera Hannsa Seidela i jeden Hansa Eharda (Schröder 2018).

Ugrupowaniem politycznym, które w okresie powojennym zaznaczyło swoją obecność na bawarskiej scenie politycznej było także Zjednoczenie Odbudowy Gospodarczej (*Wirtschaftliche Aufbauvereinigung – WAV*). Najbardziej znaczącym sukcesem partii w Bawarii było uzyskanie w pierwszych wyborach krajowych poparcia 7,4% głosów oraz wejście wraz *CSU* i *SPD* do koalicji rządowej, istniejącej od końca 1946 r. do września 1947 r. (Kock 2000: 397).

Wymienione powyżej mniejsze partie działające na bawarskiej scenie politycznej w okresie powojennym (*BP*, *GB/BHE* i *WAV*) tylko początkowo stanowiły konkurencję dla *CSU*. Po okresie stagnacji i kryzysu, w którym znalazła się w latach 1954-1957, partia przeszła do politycznej ofensywy. Doświadczona przegraną w wyborach i odsunięciem od władzy, *CSU* postanowiła w pierwszej kolejności wewnętrznie się zreformować. Zmieniły się przede wszystkim akcenty ideologiczne i programowe. Przewagę nad opcją (ściśle) bawarsko-katolicką zaczęło zdobywać skrzydło liberalno-konserwatywne i międzywyznaniowe. Na płaszczyźnie organizacyjnej nowe kie-

rownictwo *CSU* zaczęło bardziej energicznie pozyskiwać nowych członków, a także tworzyć nowoczesny aparat partyjny. Ugrupowanie skorzystało również na rozbudowie systemu publicznego finansowania partii. *CSU* sprzyjały także tendencje wzrostowe w zachodnioniemieckiej gospodarce oraz rosący dobrobyt i stabilność w całej RFN. Wszystkie te czynniki sprzyjały wzrostowi znaczenia dużych partii, do których bez wątpienia *CSU* się zaliczała. Mniejsze ugrupowania, w tym te działające na bawarskiej scenie politycznej, znalazły się w sytuacji kryzysowej, zagrażającej ich politycznej egzystencji (Schlemmer 2018: 31).

Widocznym trendem stała się migracja członków i wyborców *BHE*, *BP* i *WAV* do *CSU*. Szczególnym naciskom została poddana Partia Bawarska, która do wyborów krajowych w 1962 r. była trzecią siłą polityczną w kraju. Uznawana była przy tym za „czynnik kryzysu” *CSU*, ponieważ *de facto* rywalizowała z nią o ten sam elektorat. Ograniczenie wpływów i zepchnięcie na margines konkurencji leżały w istocie w strategicznym interesie *CSU*. Do tych celów wykorzystano ujawnioną w 1959 r. tzw. „aferę kasynową” (*Spielbankenaffäre*)¹⁵, której głównymi bohaterami byli ważni politycy *BP*.

Problemy wewnętrzne Partii Bawarskiej i konkurencja ze strony *CSU* przełożyły się na słabe wyniki wyborcze uzyskiwane przez nią w kolejnych latach: w 1962 r. – 4,8%, w 1966 r. – 3,4%, w 1970 – 1,3% i w 1974 r. – 0,8%. Przechodzenie jej zwolenników do *CSU* spowodowało, że już w latach 70. skupiała jedynie ok. 1000 członków. Spadek tej liczby był znaczny zważywszy, że w 1948 r. liczyła ich 14 000 (*Niemcy współczesne* 1999: 457). W kolejnych latach *BP* traciła na znaczeniu, notując wyniki wyborcze zdecydowanie poniżej pięcioprocentowego progu wyborczego. Ostatecznie z konkurenta politycznego *CSU* zmieniła się w małą partię o marginalnym znaczeniu.

WNIOSKI I ODNIESIENIA DO WSPÓŁCZESNOŚCI

Okres pierwszych kilkunastu lat od zakończenia II wojny światowej był czasem, w którym kształtował się nowy układ sił politycznych w Bawarii. Powstały w warunkach okupacyjnych system partyjny Wolnego Państwa charakteryzował się wielością aspirujących o władzę i wpływy ugrupowań politycznych. Wśród nich znalazły się duże i relewantne partie, do grona których należy zaliczyć *CSU* i bawarską *SPD*. W podziale mandatów parlamentarnych i stanowisk rządowych uczestniczyli jednak także mniej znaczący partyjni gracze (tacy jak *KPD*, *FDP*, *WAV*, *BP* czy *GB/BHE*). Okres, o którym mowa, cechował się również polityczną niestabilnością, wyrażającą się w nader częstych zmianach ekip rządowych i przetasowaniach w ich obrębie oraz wahaniem poparcia udzielanego ugrupowaniom w kolejnych wyborach krajowych. W latach 1945-1962 utworzono dziewięć gabinetów, a w skład koalicji weszło w tym czasie łącznie siedem partii. Chwiejność tego układu nie sprzyjała rozwiązaniu pał-

¹⁵ Szerzej o aferze z udziale polityków Partii Bawarskiej w aferze kasynowej (*Gehandelt* 1988: 59-63).

cych problemów gospodarczych kraju. Kruche i ciągle zmieniające się rządy nie były w stanie zrealizować długoterminowych planów i koncepcji gospodarczych.

Od początku lat 60. XX w. przestrzeń rywalizacji politycznej w Wolnym Państwie zaczęła się jednak systematycznie zawężać. W latach 1950-1958 w podziale mandatów parlamentarnych uczestniczyło pięć partii. W 1962 r. liczba ta zmniejszyła się do czterech, a w 1966 r. do trzech¹⁶. Lata 1962-1966 to okres zmiany całego systemu na wielopartyjny z dominacją jednego ugrupowania, którym było *CSU*. Na margines polityczny zepchnięte zostały mniejsze partie – zwłaszcza te, odwołujące się do poparcia środowisk wypędzonych i bawarskich separatystów. Osłabiona została jednocześnie pozycja *SPD*, która w nowym układzie została ugrupowaniem trwale opozycyjnym. Dominującą siłą polityczną w Wolnym Państwie stała się odtąd konserwatywna, chadecka i centroprawicowa Unia Chrześcijańsko-Społeczna. Skierowanie poparcia bawarskich wyborców na jedno, silne i skonsolidowane wewnętrznie ugrupowanie można interpretować jako społeczną wolę wyzbycia się niestabilności, która cechowała bawarskie życie polityczne po 1945 r. Kierunek ten oznaczał *de facto* istotne przemodelowanie bawarskiego systemu partyjnego, które urzeczywistniło się w latach 1962-1966. Udzielane *CSU* w kolejnych latach szerokie i długofalowe poparcie wynikało w dużym stopniu z uznania, że od początku jej samodzielnych rządów dokonała się znacząca modernizacja kraju oraz poprawa sytuacji ekonomicznej i jakości życia jego mieszkańców.

Stosowana przez *CSU* retoryka ukierunkowana była przy tym na ochronę rodzimiej tradycji i tożsamości regionalnej w zmieniających się warunkach społeczno-politycznych RFN, a działania partii – na skuteczną realizację bawarskich interesów na poziomie Federacji. W konserwatywnej, dumnej ze swojej unikatowości, a jednocześnie dotkniętej powojennym niedostatkiem Bawarii taki styl uprawiania polityki przysparzał wielu zwolenników. Ugrupowanie nie tylko uwiodło wyborców zapowiedzią unowocześnieńa rodzimej gospodarki, ale także plan ten – przy zachowaniu swoistości kraju – skrupulatnie wykonało. *CSU* do dziś kojarzona jest z hasłem opisującym bawarską drogę do sukcesu gospodarczego: „od kraju rolniczego do państwa nowoczesnych technologii” (*vom Agrarland zum High-Tech-Staat*). Nieprzypadkowo także znakiem firmowym rządzonego przez chadeków Wolnego Państwa jest współcześnie „laptop i (bawarskie) skórzane spodnie” (*Laptop und Lederhose*).

CSU pozyskała i utrzymywała status partii dominującej w Bawarii także z innych względów. Źródłem jej politycznej siły był bez wątpienia strategiczny sojusz z Unią Chrześcijańsko-Demokratyczną na poziomie Federacji. Układ siostrzany, poza możliwością współrządzenia RFN, gwarantował bowiem, że *CDU* nie podejmie działalności politycznej i organizacyjnej w Bawarii, a tym samym nie będzie stanowić na tym obszarze konkurencji dla *CSU*.

¹⁶ Trend ten – obecność jedynie trzech partii w Bawarskim *Landtagu* – utrzymywał się także w kolejnych latach. Do 2003 r. wyjątkiem od tej reguły były wybory krajowe w 1982 r., w wyniku których w podziale mandatów mogły uczestniczyć jedynie dwie partie oraz w 1990 r., gdy miejsca w *Landtagu* uzyskały cztery ugrupowania. Zob. (Kießling 2008: 132-133).

Siła partii Hansa Eharda, Hannsa Seidela czy Franza-Josefa Straußa wynikała także ze słabości bawarskich ugrupowań opozycyjnych. W ich strukturach zabrakło silnego przywództwa, zwłaszcza partyjnych liderów, którzy swą charyzmą, popularnością, energicznym działaniem, alternatywnym programem czy wizją rozwoju kraju mogliby zmobilizować szersze grono wyborców. Tę polityczną lukę wypełniła paradoksalnie sama *CSU*, która bawarskim wyborcom prezentowała się także jako partia o „wrażliwości” socjalnej i ekologicznej. Z drugiej strony marginalizując znaczenie skrajnej prawicy – jako bliska jej, choć nie tak radykalna pogładowo – skutecznie przejmowała głosy tej części bawarskiego elektoratu. W tym przypadku, jak również w odniesieniu do zwolenników innych mniejszych partii, na zachowania wyborcze mógł wpływać także efekt antycypacyjny – aby głosy nie zostały „zmarowane”, rezygnowano z popierania małych ugrupowań na rzecz bawarskich chadeków, których zwycięstwo było uznawane za pewne lub wysoce prawdopodobne. Niewysokie notowania *FDP* na przestrzeni powojennych lat i dziesięcioleci tłumaczyć można z kolei względnie słabym zainteresowaniem bawarskich wyborców ideami liberalnymi. Podobną zależność zauważyć można w odniesieniu do przekonania lewicowych i niższego niż w innych niemieckich krajach poparcia dla *SPD*. Okoliczności te tworzyły korzystne warunki dla wzrostu znaczenia i uzyskania dominacji politycznej przez *CSU*.

Utrzymywanie przez chadeków w kolejnych latach nadrzędnej pozycji w systemie politycznym i partyjnym Bawarii było możliwe również dzięki umiejętnemu wykorzystaniu zasobów władzy, które stały do ich dyspozycji. Potencjał, jakim dysponowała *CSU* w tym zakresie, był niewątpliwie znaczący. Partię wspierał aparat administracyjny na czele z rządem krajowym oraz osoby zajmujące kluczowe stanowiska państwowe. Przywileju tego nie posiadały pozbawione dostępu do władzy ugrupowania opozycyjne. Siła *CSU* tkwi także w wielkości jej bazy członkowskiej. Z liczbą ponad 138 354 członków w 2018 r. jest obecnie trzecią największą partią w całych Niemczech oraz najliczniejszą w Bawarii. Od początku lat 90. odnotowuje się stały spadek liczby jej członków (w latach 1991-2005 o 7,8 p.p.), jednak jest on zdecydowanie mniejszy niż u politycznych konkurentów (np. u bawarskich socjaldemokratów o 31,3 p.p) (Kießling 2008: 130). Według danych opublikowanych przez Oskara Niedermayera z Wolnego Uniwersytetu w Berlinie, liczba członków *SPD* w Bawarii w 2018 r. wyniosła 58 717, Zielonych – 11 585, *FDP* – 6534, Lewicy (*Die Linke*) – 3417, a *AfD* – 4946 (Niedermayer 2019: 6, 12, 14, 16, 19, 19).

Innym znaczącym walorem *CSU* jest jej zakorzenienie w bawarskim społeczeństwie oraz sposób politycznej komunikacji władz partyjnych z obywatelami. Poza tradycyjnymi związkami z Kościołem katolickim istnieje – zwłaszcza na obszarach wiejskich – szereg powiązań partii z lokalnymi inicjatywami i stowarzyszeniami. Wielu członków *CSU* działa w małych klubach sportowych, jednostkach straży pożarnej czy orkiestrach (Gebhard 1986: 99). Nie jest rzadkością, że w miejscowych świątkach, festiwalach czy konkursach organizowanych przez społeczność lokalną uczestniczą wysocy rangą działacze partii rządzącej. W ten sposób ugrupowanie rządzące utrwala obraz formacji politycznej, która jest blisko obywateli, nie stawia

się ponad nimi, wsłuchuje się w ich głos i szanuje bawarską „kulturę przebywania razem”.

Powyższy przykład ukazuje, że jednym z ważniejszych czynników sukcesu politycznego *CSU* jest umiejętność dokładnego rozpoznania otoczenia społecznego: wskazania na jego stałe cechy oraz dokonujące się w nim zmiany. Zdolność „odczytywania” nastrojów panujących wśród obywateli umożliwiła zachowanie łączności z nimi oraz dostosowanie programu politycznego do potrzeb i oczekiwań społecznych.

W Bawarii zdecydowanie niepopularne były poglądy centralistyczne oraz wizja podporządkowania kraju woli elit politycznych z Bonn czy Berlina. Na sprzeciw społeczny natrafiłyby wszelkie próby przekształcenia Niemiec w państwo unitarne. Decyzję o odrzuceniu projektu Ustawy Zasadniczej przez Bawarski *Landtag* w maju 1949 r. (w tym głosami *CSU*) należy interpretować także jako wyjście naprzeciw dominującym w kraju tendencjom antycentralistycznym. Nie ulega także wątpliwości, że istnienie tak sprofilowanego „gruntu społecznego” sprzyjało popularności partii regionalnej, która kreowała się na obrońcę bawarskiej odrębności, interesów kraju i jego tradycyjnych wartości. Specyficznymi uwarunkowaniami społecznymi występującymi w Bawarii tłumaczyć można jednocześnie słabsze poparcie dla *SPD* czy *FDP*, które przynajmniej przez część obywateli uznawane były za „ciała obce”, sterowane z zewnątrz. Na ich tle *CSU* była partią swojską, a poprzez gęstą sieć partyjnych biur rozlokowanych nawet w najmniejszych bawarskich miejscowościach – bliską mieszkańcom i dostępną.

Stabilność ugruntowanego ponad pół wieku temu układu sił politycznych, w którym dominującą pozycję uzyskali bawarscy chadecy, została zachwiana w 2018 r. Słaby wynik *CSU* w wyborach do krajowego *Landtagu* (37,2% i spadek poparcia o 10,5 p.p.) daje się interpretować dwojako. Można zakładać, że rezultat ten jest oznaką chwilowej słabości, a partia po przeprowadzeniu wewnętrznych reform odzyska pozycję hegemon na bawarskiej scenie politycznej. Druga interpretacja z punktu widzenia *CSU* jest mniej optymistyczna. Wynik wyborów krajowych z 14 października 2018 r. jest nie tyle sygnałem ostrzegawczym dla partii, co potwierdzeniem pewnego trendu, który z dużym prawdopodobieństwem będzie się utrzymywać – nieuchronnego i długofalowego spadku popularności *CSU*. Na słuszność tej tezy wskazywać mogą wyniki najnowszych badań sondażowych, zgodnie z którymi partia utrzymuje niskie notowania. Z danych opublikowanych przez Instytut *infratest dimap* wynika, że gdyby wybory do Bawarskiego *Landtagu* miały odbyć się w styczniu 2020 r. *CSU* mogłaby liczyć jedynie na 36-procentowe poparcie. Kolejne miejsca zajęliby Zieloni – 25%, Wolni Wyborcy – 10%, *AfD* – 10% i *SPD* – 7%. Mandatów parlamentarnych nie uzyskałaby *FDP* (4%) oraz *Die Linke* (3%). Wyniki te oznaczają, że bawarscy chadecy znów nie mogliby rządzić samodzielnie i zmuszeni byłiby do utworzenia gabinetu koalicyjnego. W moim przekonaniu drugi scenariusz – spadku poparcia nawet do poziomu poniżej 30%, a tym samym utraty dominującej pozycji *CSU* w bawarskim systemie partyjnym, jest bardziej prawdopodobny. Jeśli lata 1962-1966 wyznaczały początek supremacji tej partii, tak 2018 r. może oznaczać jej koniec.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Bayerische Landeszentrale für politische Bildung (red.) (2001), *Verfassung des Freistaates Bayern. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland. Überblick Europäische Union. Mit Sonderenteil Bayerischer Landtag*, München.
- Stellungnahme der Bayernpartei zum Grundgesetz; Ausführungen des BP-Landesvorsitzenden Joseph Baumgartner in der Debatte des Bayerischen Landtags vor der Abstimmung über Grundgesetz, Dok. 44, 19./20. Mai 1949* (2002), w: Gelberg K.-U. (oprac.), *Quellen zur politischen Geschichte Bayerns in der Nachkriegszeit*, t. 1: 1944-1957, München: Bayerische Landeszentrale für Politische Bildungsarbeit.
- Stellungnahme des Ministerpräsidenten Hans Ehard im Bayerischen Landtag vor der Ablehnung des Grundgesetzes, Dok. 41, 19./20. Mai 1949* (2002), w: Gelberg K.-U. (oprac.), *Quellen zur politischen Geschichte Bayerns in der Nachkriegszeit*, t. 1: 1944-1957, München: Bayerische Landeszentrale für Politische Bildungsarbeit.

Periodyki

- Gehandelt wie die sizilianische Mafia* (1988), „Der Spiegel” 33: 59-63.
- Moroska A. (2010/2011), *Delegalizacja partii politycznych jako instrument bezpieczeństwa wewnętrznego państwa. Analiza na przykładzie Niemiec*, „Rocznik Bezpieczeństwa Międzynarodowego”: 155-176.
- Niedermayer O. (2019), *Parteimitglieder in Deutschland: Version 2019*, „Arbeitshefte aus dem Otto-Stammer-Zentrum” 30: 1-94.
- Schlemmer T. (2018) *Die CSU von 1945 bis 2018. Eine kurze Bilanz*, „Aus Politik und Zeitgeschichte” 51-52: 29-34.

Opracowania

- Antoszewski A., Herbut R. (red.) (1999), *Encyklopedia politologii*, t. 3: *Partie i systemy partyjne*, Kraków: Zakamycze.
- Bayerisches Landesamt für Statistik (red.) (2019), *Bayern Daten 2019*, Fürth: Bayerisches Landesamt für Statistik.
- Behr W. (1969), *Sozialdemokratie und Konservatismus. Ein empirischer und theoretischer Beitrag zur regionalen Parteianalyse am Beispiel der Geschichte und Nachkriegsentwicklung Bayerns*, Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen.
- Gelberg K.-U. (2003a), *Jahre der Konsolidierung (1950-1962)*, w: Schmid A. (red.), *Handbuch der bayerischen Geschichte*, Bd. IV: *Das Neue Bayern: Von 1800 bis zur Gegenwart. Erster Teilband: Staat und Politik*, München: C.H. Beck.
- Gelberg K.-U. (2003b), *Unter amerikanischer Besatzung 1945-1949*, w: Schmid A. (red.), *Handbuch der bayerischen Geschichte*, Bd. IV: *Das Neue Bayern: Von 1800 bis zur Gegenwart. Erster Teilband: Staat und Politik*, München: C.H. Beck.

- Gelberg K.-U. (2003c), *Vom Kriegsende bis zum Ausgang der Ära Goppel (1945-1978)*, w: Schmid A. (red.), *Handbuch der bayerischen Geschichte*, Bd. IV: *Das Neue Bayern: Von 1800 bis zur Gegenwart. Erster Teilband: Staat und Politik*, München: C.H. Beck.
- Hübler M. (2002), *Die Europapolitik des Freistaates Bayern. Von der Einheitlichen Europäischen Akte bis zum Amsterdamer Vertrag*, München: Hanns-Seidel-Stiftung.
- Janicka I. (2009), *Niemieckie kraje związkowe. Struktura terytorialno-administracyjna*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Kießling A. (2004), *Die CSU: Machterhalt und Machterneuerung*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Kießling A. (2008), *Das Parteiensystem Bayerns*, w: Jun U., Haas M., Niedermayer O. (red.), *Parteien und Parteiensysteme in den deutschen Ländern*, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Koch S. (1994), *Parteien in der Region: Mitglieder, Wahlergebnisse, Parteienstruktur. Eine Zusammenhangsanalyse von lokaler Mitgliederpräsenz, Wahlergebnis und Sozialstruktur*, Opladen.
- Kock P. J. (2000), *Bayern nach dem Zweiten Weltkrieg*, w: Tremel M. (red.), *Geschichte des modernen Bayern: Konigreich und Freistaat*, München: Bayerische Landeszentrale für Politische Bildungsarbeit.
- Krasuski J. (1998), *Historia Niemiec*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- März P. (2000), *Freistaat Bayern. Ein Fünftel Deutschlands*, w: Wehling H.-G. (red.), *Die deutschen Länder: Geschichte, Politik, Wirtschaft*, Opladen.
- Miller J. (1986), *Landwirtschaft im Spannungsfeld zwischen Ökonomie und Ökologie*, w: Rill B. (red.), *Bavaria felix. Ein Land, das Heimat ist und Zukunft hat*, Percha am Starnberger See: Verlag R.S. Schulz.
- Oberreuter H., Kranenpohl U., Olzog G., Liese H.-G. (2000), *Die politischen Parteien in Deutschland: Geschichte, Programmatik, Organisation, Personen, Finanzierung*, München: Olzog.
- Statistisches Bundesamt (red.) (2019), *Statistisches Jahrbuch 2019: Deutschland und International*, Wiesbaden: Statistisches Bundesamt.
- Statistisches Bundesamt (red.) (1953), *Statistisches Taschenbuch über die Heimatvertriebenen in der Bundesrepublik Deutschland und in West-Berlin*, Wiesbaden: Statistisches Bundesamt.
- Niemcy współczesne: zarys encyklopedyczny* (1999), Poznań: Instytut Zachodni.

Strony internetowe

- 70 Jahre Grundgesetz: Warum Bayern dagegen stimmte* (2019), Bayerischer Rundfunk, <https://www.br.de/nachrichten/bayern/70-jahre-deutsches-grundgesetz-warum-bayern-dagegen-stimmte,RQuGPJb> (dostęp: 23.10.2019).
- Arbeitslosenquote in Deutschland nach Bundesländern* (2020), Statista, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/36651/umfrage/arbeitslosenquote-in-deutschland-nach-bundeslaendern/> (dostęp: 20.01.2020).
- Bruttoinlandsprodukt (BIP) je Einwohner nach Bundesländern im Jahr 2018* (2019), Statista, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/73061/umfrage/bundeslaender-im-vergleich--bruttoinlandsprodukt/> (dostęp: 20.01.2020).
- Buchta M. (2009), *Bawaria. Historia polityczna kraju (cz. 1)*, <https://histmag.org/Bawaria.-Historia-polityczna-kraju-cz.-1-2983/1> (dostęp: 14.07.2019).
- Bukow S. (2018), *Landtagswahl Bayern 14.10.2018: Ergebnisse und Analysen*, Heinrich-Böll-Stiftung, https://www.boell.de/sites/default/files/boll.brief_dege-8_landtagswahl_bayern_14.10.2018.pdf?dimension1=division_demo (dostęp: 26.10.2019).

- Die CSU und das Grundgesetz: Bayerns „Nein“ 1949* (2009), ntv Nachrichtenfernsehen, <https://www.n-tv.de/politik/dossier/Bayerns-Nein-1949-article296260.html> (dostęp: 24.10.2019).
- Frymark K. (2018), *Wybory landowe w Bawarii – porażka CSU*, Ośrodek Studiów Wschodnich, <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2018-10-17/wybory-landowe-w-bawarii-porazka-csu-i-spd-tryumf-zielonych> (dostęp: 14.12.2019).
- Kock P. J. (2009), *Dröhnendes „Nein“ – Geflüstertes „Ja“*, „Maximilianeum. Das Online-Magazin des Bayerischen Landtags“ 3/2009, https://www.bayern.landtag.de/fileadmin/Internet_Dokumente/Presse/MXO_Mai2209_neu.pdf (dostęp: 11.10.2019).
- Maier D. G. (2011), *Arbeitslosigkeit (nach 1945)*, „Historisches Lexikon Bayerns“, [https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Arbeitslosigkeit_\(nach_1945\)#Bayerns_schwieriger_Start_nach_dem_Zweiten_Weltkrieg](https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Arbeitslosigkeit_(nach_1945)#Bayerns_schwieriger_Start_nach_dem_Zweiten_Weltkrieg) (dostęp: 22.11.2019)
- Schoofs J. (2017), *Bayernpartei*, Bundeszentrale für politische Bildung, <https://www.bpb.de/politik/wahlen/wer-steht-zur-wahl/bundestagswahl-2017/254477/bp> (dostęp: 22.09.2019).
- Schröder V. (2018), *Deutschland seit 1945: Landtagswahlen. Vergleichbare Gesamtstimmen*, Wahlen in Deutschland, <http://www.wahlen-in-deutschland.de/blBayern.htm> (dostęp 2 listopada 2019).

Dr Mariusz Kozerski, Instytut Studiów Międzynarodowych, Uniwersytet Wrocławski (mariusz.kozerski@uwr.edu.pl)

Słowa kluczowe: Bawaria, system partyjny, wybory krajowe w Bawarii, CSU, partia dominująca

Keywords: Bavaria, party system, state's elections in Bavaria, CSU, dominant party

ABSTRACT

After 1945 a specific party system emerged in Bavaria, based on the dominance of the Christian Social Union (CSU).

The aim of the article is to examine the period preceding the rise of this stable system and to present its elements: Bavarian parliamentary groups. The questions asked in the study concern the reasons for such a significant remodeling of the system in the 1960s and the sources of the political successes of the CSU.

The formulated thesis refers to the strategies of the Bavarian Christian Democrats aimed (initially) at obtaining and then maintaining power: the CSU strove to present itself as a regional party with a broad public support by simultaneously highlighting the issues of progress and modernity on the one hand, and tradition and attachment to the homeland, on the other. In order to gain a broader view of Bavaria's party system in its initial form, the article references the political and economic situation in the country after World War II.

The study used the historical-analytical method, and in connection with developing a vision of the future of the Bavarian party system and the place of the CSU in it – the extrapolation method was applied.

NASZE WYDAWNICTWA

INSTYTUT ZACHODNI

ul. Mostowa 27, 61-854 Poznań

tel. +61 852 28 54

fax +61 852 49 05

e-mail: wydawnictwo@iz.poznan.pl

Red. Magdalena Bainczyk

Challenges for the Application of Rule of Law in European States

(praca zbiorowa, teksty w j. angielskim, niemieckim i polskim)

Instytut Zachodni

Poznań 2019

Seria: Prace Instytutu Zachodniego nr 95

Tłum. z niemieckiego Adam Peszke

z angielskiego Marcin Turski

226 ss.

Publikacja zawiera rozważania naukowców z Niemiec, Austrii, Hiszpanii i Polski nt. stosowania zasady państwa prawa, jak i deficytów poznawczych i naukowych występujących w toczącej się europejskiej debacie dotyczącej treści i roli zasady państwa prawa w systemie prawa krajowego i prawa UE w państwach członkowskich Unii. Tematyka ta, aktualna w związku z prowadzoną reformą wymiaru sprawiedliwości w Polsce, nabrała wymiaru ogólnoeuropejskiego ze względu na wyrok TS UE z maja 2019 r. wskazujący na brak niezawisłości prokuratury w RFN i jej mocne powiązanie z ministerstwem sprawiedliwości oraz pytanie prejudycjalne wniesione przez sąd w Wiesbaden w sprawie oceny, czy sąd niemiecki można kwalifikować jako niezawisły i bezstronny. Publikacja pomaga zrozumieć tocząca się debatę europejską, która w najbliższych latach stanowić będzie jeden z najbardziej intensywnie dyskusowanych problemów polityczno-prawnych w UE.